

ЗЕМЉОРАДНИЧКО ЗАДРУГАРСТВО И РУРАЛНИ РАЗВОЈ

С. Шљукић¹

Резиме: У овом раду аутор најпре разобличава још увек присутне и бројне предрасуде о задругарству. Извор ових предрасуда јесте историјски период у којем је држава под своју потпуну контролу ставила задружни покрет, чиме га је компромитовала и умногоме уназирила. Задруга, рачунајући и земљорадничку задругу, јесте установа модерног друштва, чијом организацијом друштвени актери настоје да повећају своју своју моћ на тржишту. Пољопривредне задруге веома су присутне међу фармерима у САД и земљама Европске уније.

Свако друштво настоји да повећа своју моћ, која се, између осталог, показује и као количина ресурса којима одређено друштво располаже. Ти се ресурси могу назвати и економским, социјалним и културним капиталом. Земљорадничке задруге могу се посматрати као полуга руралног развоја, тј. једна од установа путем којих се у одређеном подручју може повећати економски, социјални и културни капитал. Утицај земљорадничких задруга на запошљавање у руралним областима очитује се у подстицају за самозапошљавање (бављење пољопривредом уз чланство у организацији – задрузи) и у могућем повећању броја индустријских радника (инвестирање задружних средстава у нове индустријске капацитете).

Кључне речи: земљорадничке задруге, рурални развој, модерно друштво, капитал, запошљавање.

Настанак и конституисање социологије као науке везани су за појаву и развитак модерних друштава, која су и њен предмет. Друштвене појаве улазе у видокруг социологије оним редом којим пролазе кроз процесе модернизације, редом којим се укључују у (глобална) модерна друштва и

¹ Др Срђан Шљукић, доцент, Филозофски факултет у Новом Саду

постају њихов интегрални део. То је управо случај и са селом и сељаштвом: социологија села као социолошка дисциплина постаје могућа и потребна оног тренутка када започну процеси модернизације друштвених структура традиционалног сељачког друштва, тј. када сеоско друштво престаје да бива нека врста паралелног друштва са модерним и почне његова интеграција у модерно глобално друштво, интеграција која је не само економска и политичка, већ и културна, у смислу културе као начина живота. Ваља такође приметити да је „природни“ амбијент деловања социологије друштво са демократским политичким системом, који претпоставља постојање слободе изражавања, политичког организовања и смењивост власти. Ово због тога што социологија настоји да продре иза оног што је појавно, да открије суштину друштвених појава, њихову истину која је, по правилу, управо супротна од „истине“ коју нуде разни идеолошки апарати којима је модерно друштво пребогато. Критичност социологије управо се у овоме састоји, а не у јаловом критизерству које са својим „треба да“ заправо не излази из оквира идеологије. Политички поредак у коме не постоји слобода изражавања, политичког организовања и смењивост власти разарајуће делује на социологију, настојећи да је из науке претвори у идеологију или, још горе од тога, у пуку апологетику владајућих политичких структура.

У свом настојању да објасни/разуме друштвени свет социологија се увек најпре суочава са чињеницом да је тај исти друштвени свет већ протумачен од стране друштвених актера. Тумачења актера врло често јесу оно што називамо предрасудама, против којих социологија мора да наступи уколико не жели да остане на нивоу такозваног „здравог разума“. Један од најпречих задатака социологије јесте „развејавање магле“ коју стварају предрасуде.

Предрасуде о задругама и њихова неоснованост

Пример предрасуда које тако често креира такозвани „здрав разум“ су ставови о земљорадничким задругама (кооперативама) који постоје у бившим социјалистичким земљама, укључујући и Србију. Премда је од слома „тврдог комунизма“ прошло већ више од петнаест година, земљорадничке се задруге у главама великог броја људи још увек везују искључиво за социјализам, тј. за период социјалистичког система у којем је доминантну улогу имала Комунистичка партија. Према тим ставовима оне су, као и социјализам сам, биле економски и друштвени промашај, те треба да нестану као што је нестао и социјалистички систем. Удруживање у задругу, каже се, заправо значи удруживање земље, стоке и средстава за рад, те сходно томе неку врсту комунизма и негације приватне својине.

Извор ових предрасуда није тешко пронаћи. Он се, без сумње, налази у судбини коју су доживеле задруге и читав задругарски покрет у свим оним земљама у којима су на власти дуго година биле политичке елите организоване у комунистичке партије и које су „изграђивале социјализам“. Према је бивша Југославија (СФРЈ) имала свој „специфични пут у социјализам“, у овом погледу она није изузетак. Сасвим укратко, комунисти су најпре „утеривали“ сељака у сељачке радне задруге (СРЗ), које су биле само југословенска варијанта руских колхоза, да би након неуспеха колективизације (1953) наставили да експлоатишу сељаке путем квази-задруга које је и даље контролисала држава. Истовремено, сваки покушај сељака да сами организују (и контролишу) задругу био је систематски угушиван.

Начине за „развејавање магле“ коју стварају наведене предрасуде о земљорадничким задругама проналазимо у суштини и историјском развоју задруга и задружног покрета. Задруге (кооперативе) су творевине модерних друштава, настале у данас развијеним земљама Запада. Задружни покрет, настао у Енглеској половином деветнаестог века, данас је високо институционализован. Међународни задружни савез (ICA – International Cooperative Alliance), основан 1895. године, имао је до сада више од тридесет конгреса и чине га више од две стотине националних, са преко 750 милиона чланова из деведесет држава на свих пет континената.

Задруге у руралним областима (пољопривредне, земљорадничке, итд) су веома битан чинилац пољопривреде у најмоћнијим друштвима. Прве задруге међу америчким фармерима формиране су још почетком деветнаестог века, да би до процвата земљорадничког задругарства дошло током прве две деценије двадесетог. Године 2002. у САД је било 3 140 фармерских кооператива са 2 793 000 чланова. Њихових годишњи обрт износио је 111,5 милијарди долара. Ове кооперативе контролишу, између осталог, 27% тржишта пољопривредних инпута, 78% тржишта млека и млечних производа и 41% тржишта житарица (USDA, 2006).

Европски фармери развили су веома моћан задружни систем: 1999. године у петнаест држава ЕУ било је 29 603 пољопривредне задруге са 8 891 000 чланова.

Пољопривредне и све друге задруге у руралним пределима САД и ЕУ темеље се управо на приватној својини. Земља и средства за рад остају у власништву фармера, који удружени у задруге често организују и прераду пољопривредних производа, тј. индустријске погоне (кланице, млекаре). Ови погони раде по чисто капиталистичким принципима: власници капитала су фармери-задругари (којима припада и остварени профит), док у њима за

плату раде најамни радници. У Данској је скоро 100% капацитета кланичне и млекарске индустрије у власништву задруга.

Земљорадничке задруге и повећавање економског, културног и социјалног капитала у сеоским областима

Економисти обично сматрају тржиште механизмом путем којег се на ефикасан начин дистрибуирају робе и услуге. Међутим, не сме се испустити из вида да се на тржишту пре свега сусрећу и такмиче људи, било као појединци, било као представници појединих организација (фирми, предузећа). Свако износи на тржиште оно што има: неко капитал (у разним облицима), неко знање и диплому, неко само своју голу радну снагу. Тржиште је место на коме се одвија борба за моћ: већа “риба” једе мању, мање способан уступа пред способнијим, неуспешни “испадају из игре” и бивају осуђени на таворење или чак на пропадање; правила игре која диктира тржиште веома су сурова и не трпе ничију лењост и тромост. На тржишту нипошто нису сви једнаки: једни су богати и моћни, док други имају сасвим ограничена средства. Они који су слабији имају, врло често, само један начин да свој положај поправе: *да се удруже* и тако своју снагу повећају.

Распадањем феудалног поретка, сељаци су се нашли на ветрометини тржишта на којем главну реч воде крупне трговачке фирме, моћна прехрамбена индустрија и власници великих имања. Алтернатива брзом пропадању сељацима је било само дугогодишње економско искоришћавање, исцрпљивање и задуживање. Стога је једини излаз био и данас јесте – формирање земљорадничких задруга.

Земљорадничке задруге јесу средство помоћу којег је могуће да повећати укупну друштвену моћ сеоских подручја, изражену кроз економске, али и социјалне и културне ресурсе (капитал).

Терија капитала везује се најчешће за Пјера Бурдијеа (Bourdieu, 1983), за кога капитал представља акумулирани (и отелотворени) рад. Бурдије разликује економски, социјални и културни капитал. Економски капитал директно се може конвертовати у новац и институционализује се у форми права својине (*property rights*); културни капитал јесте акумулирано знање, које се може институционализовати у форми образовних квалификације; социјални капитал чине постојеће друштвене и везе и међусобно поверење чланова друштва (заједнице). Различити облици капитала (друштвене моћи изражене у облику ресурса) могу бити трансформисани један у други, с тиме да је у корену ефеката културног и социјалног капитала економски капитал.

Најпре ћемо видети како земљорадничке задруге могу повећати економски капитал на сеоским подручјима (Schrader, 1989).

Прво, тржиште готово никада није „савршено“, тј. на тржишту ретко има велики број како активних купаца, тако и активних продаваца. У случају сељака, то значи да њима вештачко ђубриво, семе и други репродукциони материјал нуди свега неколико великих фирми или чак само једна, што води ценама много већим него што би биле у условима „савршеног“ тржишта. Истовремено, дешава се да је оних који откупљују пољопривредне производе мало, што води смањењу цена услед монопсона. У обе наведене ситуације, мали број крупних фирми налази се насупрот масе неорганизованих сељака. Сељаци појединачно нису кадри да се изборе за боље цене, јер су транспортни трошкови за њих превелики, јер су им информације недоступне и сл. Али, што не може сељак сам, може задруга. Удружени сељаци могу да умногоме смање трошкове транспорта, задруга је кадра да дође до правовремених и поузданих информација о ценама на тржишту и тако својим члановима обезбеди већи приход. Уместо да трговци остварују велике марже, новац остаје у цеповима сељака и економски капитал целе сеоске заједнице се повећава.

Друго, познато је да су цене прерађених (индустријских) производа у правилу веће од непрерађених. Сељаци своје производе најчешће продају у сировом, непрерађеном стању, док прерађивачи (прехрамбена индустрија), који су неретко у позицији да намећу цене приликом откупа, узимају разлику између цене прерађених и сирових производа. Уколико су удружени сељаци способни да организују индустријски погон (са најамном радном снагом), разлика у цени остаће њима. Овим путем повећава се и број запослених на селу, па у увећању економског капитала учествују већи број припадника сеоске заједнице, а не само задругари.

Треће, задруга може да својим члановима обезбеди како услуге и/или робе којих у најближем окружењу једноставно у понуди нема, тако и удаљено тржиште за њихове производе. Ово је нарочито важно за оне пољопривреднике чији су производи релативно лако и брзо кварљиви и који услед недостатка купаца у критичном моменту могу да изгубе цео род.

Четврто, добро организована задруга на одређеном подручју које покрива, нпр. неколико сеоских заједница, може чак да дође у положај сличан монополском и ту моћ употреби на корист својих чланова, тако што ће диктирати цене.

Видимо да земљорадничке задруге заправо задржавају створени економски капитал унутар одређеног подручја (села, групе села и сл) и он не

бива „исисан“ од стране спољних актера. Задржавање економског капитала унутар сеоских подручја даље води убрзаном економском развоју.

Социјални капитал Бурдије (Bourdieu, 1983) дефинише као „(...) агрегат актуелних или потенцијалних ресурса који су повезани са поседовањем трајне мреже више или мање институционализованих односа узајамног познавања и признавања“. У време социјалистичког система држава је негативно утицала на социјални капитал јер је предузимала активности које је боље оставити приватном сектору или цивилном друштву. Држава је свесно поткопавала све облике хоризонталних асоцијација, а у корист вертикалних веза партија/држава – појединац (Fukuyama, 1999). На примеру пољопривреде то је веома лако видљиво: држава је практично угушила задружни покрет и оснивала своја предузећа која је називала „задруге“. Други елемент социјалног капитала, друштвено поверење, систематски је разарано када се ради о односу државе и сељаштва. Након обавезног откупа и неуспеле колективизације следило је ограничавање поседа, ускраћивање здравственог и социјалног осигурања за сељаке, фаворизовање „друштвене“ пољопривреде, „маказе цена“, систематско закидање на мери и цени и сл.

Земљорадничке задруге могу да утичу на повећање социјалног капитала на сеоским подручјима на неколико начина (Sorensen, 2000):

- Заједничко коришћење одређених ресурса (нпр. воде и шуме) умногоме је олакшано у постојање друштвених мрежа које креира и задруга. Јаке друштвене мреже и јаке локалне институције смањују могућност опортунистичког понашања (*opportunistic behavior*).
- Задруга као удружење сељака може да смањи ризике којима су сељаци изложени (временске прилике, тржиште) – такозвано „управљање ризиком“.
- Постојање задруга доприноси успешнијем ширењу иновација и лакшем добијању неопходних кредита.
- Задруга као локални актер може да упостави добре односе са државом, повећа постојећи степен поверења и убрза рурални развој.

Културни капитал српског сељаштва битно је већи него културни капитал сељаштва у друштвима у којима је пољопривреда била колективизована, јер се српско сељаштво није претворило у раднике колхоза, већ је задржало потребна разноврсна знања, чак их и увећало. Једнако је важно и то што је задржало и одређени степен предузимљивости, не ослањајући се искључиво на државу.

Један од принципа организовања и деловања савремених земљорадничких задруга управо јесте образовање, обука и информисање. Земљорадничка задруга не може да буде успешна у свом пословању уколико не ради на образовању и обуци како менаџмента, тако и самих задругара и запослених у задрузи. Оваквим својим деловањем задруга увећава културни капитал појединаца везаних за задругу, али и целе сеоске заједнице (друштва).

Увећани социјални и културни капитал сеоских заједница (друштава) може бити, под одређеним условима, трансформисан у економски, што води до *интегралног друштвеног развоја целог подручја*. Када се све три врсте капитала (ресурса) нађу заједно, они се трансформишу један у други и увећавају убрзано, чиме расте моћ одређеног друштва.

Земљорадничке задруге у Србији и њихов утицај на рурални развој

Задружни покрет у Србији има завидну традицију. У последње две декаде деветнаестог века земљорадничке су се задруге појавиле и почеле развијати како у Краљевини Србији, тако и на територији садашње северне Србије (Војводине), која је тада била у саставу Хабзбуршке монархије. Развој земљорадничког задругарства прекинут је након што је на власт после Другог светског рата дошла нова политичка елита, која је стремилa изградњи новог, другачијег друштвеног система. Као што смо већ истакли, током социјалистичког периода задружни покрет у српском сељаштву не само што је потпуно угушен, него је и озбиљно компромитован формирањем квази-задруга под државном (партијском) контролом.

Слом социјалистичког система (1989) донео је промене и у сфери земљорадничког задругарства. Велики број такозваних „основних организација коопераната“, заправо некадашњих „државних задруга“, успео је да се издвоји из агроиндустријских комбината и региструје као задруге (ово је нарочито било изражено у Војводини). Истовремено, држава је донела нови закон (законе) о задругама (1989, 1990. и 1996), што је створило могућност, први пут после скоро пола века, да се земљорадничке задруге формирају „одоздо“, што се и догодило.

„Старе“ земљорадничке задруге, обновљене њиховим издвајањем из агроиндустријских комбината, јесу део социјалистичког наслеђа. У већини случајева реч је о предузећима, а не о задругама, у којима главну реч воде управа и запослени, док је чланство маргинализовано и изједначено са кооперантима. Њихова трансформација у истинске кооперативе није успела, јер је у ствари реч о предузећима са друштвеном својином. Мањи број

„старих“ задруга се трансформисао у акционарска друштва, док известен број, нарочито у последње време, одлази у стечај. Тешко је говорити о томе како су „старе“ задруге кадре да повећавају економски капитал на сеоским подручјима, јер оне углавном послују рђаво. Будућност ових задруга је неизвесна, између осталог и због тога што није могуће основати нову „стару“ задругу. Њихов утицај на рурални развој је, најблаже речено, дискутабилан.

„Нове“ земљорадничке задруге, назване још и „приватне“, осниване су од 1990. године.

Први подтип чине оне „нове“ задруге које су у својој суштини нови тип квази-задруга, маска за приватна предузећа. И у њима је чланство само формално, без утицаја и изједначено са кооперантима. Задругу најчешће контролише директор, који се понаша као приватни власник. Иако донекле увећавају економски капитал, ове задруге не увећавају социјални капитал сеоских заједница (друштава).

Други подтип су истинске сељачке кооперативе, у којима чланство бира директора, а не обрнуто. Број коопераната је мањи, а чланови међусобно много сарађују. Нема сумње да земљорадничке задруге овога (под)типа увећавају економски, социјални културни капитал сеоских заједница (друштава), представљајући наду да је у Србији могуће изградити јак систем земљорадничких задруга који би служио интегралном друштвеном развоју руралних области.

Изградња јаког система земљорадничких задруга свакако би повећала еволутивни капацитет српског друштва. У овоме битну улогу би могла да одигра најмоћнија организација модерног глобалног друштва – држава. При томе би држава морала да се чува како Сциле (настојања да сама организује или контролише земљорадничке задруге, што је „већ виђено“), тако и Харибде (заузимање неутралног или деструктивног става према земљорадничким задругама) и да следи политику подршке земљорадничким задругама тако што ће доносити прописе који ће олакшавати и стимулисати оснивање и рад земљорадничких задруга и тако што ће иницирати и спроводити истраживачке и едукативне програме како би потпомогла задружни покрет.

Земљорадничке задруге и запошљавање

Готово сва друштва источне и југоисточне Европе су након 1989. године и слома комунистичких режима ушла у процес крупних друштвених промена, који се често назива „процес транзиције“. Под процесом транзиције најчешће се подразумева изградња демократског политичког система у којем

су једна од главних институција вишестраначки избори и тржишног економског система са доминацијом приватне својине, а све по угледу на развијена западна друштва. „Транзит“ овде заправо означава прелаз друштва из једног стања (монопартизма и планске привреде) у друго (мултипартизам и тржишна привреда). Међутим, уз ове, заиста крупне промене, долази и до промена друштвене структуре, што је главни предмет интересовања социолога. Значај промена друштвене структуре недовољно се наглашава, као што се недовољно наглашава и чињеница да је „транзиција“ само најновији покушај друштва источне и југоисточне Европе да се модернизују, да „ухвате прикључак“ и тако повећају свој еволутивни капацитет: таквих покушаја било је неколико у последњих две стотине година. Не треба заборавити ни то да израз „транзиција“ и није најпрецизнији, јер исход промена нипошто није унапред одређен, ма како неки били апсолутно у то убеђени.

Промена облика својине (државна-друштвена у приватну) доводи до великих ломова у економији (као што је то иначе случај у историји) и до великог повећања броја незапослених. Државне (друштвене) фирме пропадају из разних разлога (привидна запосленост, немогућност да се супротставе страном производњи, настојања лидера првобитне акумулације да их „срежу“ како би их купили под повољнијим условима, итд), индустријски сектор се убрзано сужава, незапосленост расте. Нови економски раст и развој нису толико брзи да би успели да апсорбују све оне који су остали без посла. При томе, нови развој креће најпре у градовима (нарочито оним највећим), док руралне области остају „на репу“, са изузетно малим могућностима за запошљавање, што изазива миграције према градовима и апатију оних који на селу остају.

Интегрални рурални развој подразумева, између осталог, повећање броја запослених на селу. Земљорадничка задруга појављује се као један од фактора који може позитивно да утиче на запошљавање. Док „старе“ земљорадничке задруге најчешће имају вишак запослених и не баш ружичасту перспективу, „нове“, истинске сељачке кооперативе јесу институција која може бити кадра да повећа број запослених.

Први вид утицаја огледа у томе што евентуално постојање релативно развијеног система земљорадничког задругарства подстиче само-запошљавање. Појединци (са својим породицама) који намеравају да се баве пољопривредом унапред знају да на тржишту не морају наступати самостално, већ то могу да чине кроз организацију (задругу). Положај изолованог појединца са невеликим капиталом на тржишту је веома слаб, а тај положај може бити знатно поправљен удруживањем. Свесни ове чињенице, људи се лакше одлучују да у неки посао уђу уколико знају да се са

суровим тржиштем неће носити сами, да им велику помоћ може пружити „кишобран“ организације (задруге).

Други вид утицаја земљорадничког задругарства на запошљавање долази до изражаја у ситуацији у којој земљорадничке задруге, у настојању да за своје чланове узму и онај део добити који припада индустријском предузетнику, инвестирају у индустријске капацитете (млекаре, месаре, итд). Овакве инвестиције повећавају тражњу за (најамном) радном снагом на селу. Добит руралних области овде је двострука: не само што чланови задруге за себе присвајају већи део добити јер врше и прераду пољопривредних производа, него и њихова акумулирана средства остају на селу, у виду инвестирања у зграде, машине, радну снагу.

Литература

1. Bourdieu, Pierre (1983): “Okonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital”, *Soziale Ungleichheiten*, edited by Kreckel R, Otto Schartz and Co, translated by Nice R, pp. 183-198.
2. Fukuyama, Francis (1999): *Social Capital and Civil Society*, IMF Conference on Second Generation Reforms, International Monetary Fund (IMF), Official Internet site.
3. Schrader, L. F (1989): “Economic Justification”, in *Cooperatives in Agriculture*, edited by David W. Cobia, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, pp. 121-135.
4. Sorensen, Casper (2000): *Social Capital and Rural Development*, Social Capital Initiative, The World Bank, Official Internet site, 29 pages.
5. USDA (2006): *USA coops data*, Official Internet site.

Примљено: 14.03.2007.

Одобрено: 30.03.2007.

UDC: 349.422.2:711.3

AGRICULTURAL COOPERATIVES AND RURAL DEVELOPMENT

Srđan Šljukić
Faculty of Philosophy, Novi Sad

Summary

In this paper the author firstly talks about numerous prejudices that still exist about cooperatives. The source of these prejudices is the historical period in which the state fully controlled cooperative movement, compromising and impeding it. A cooperative, including an agricultural cooperative, is an institution of a modern society, by which social actors are trying to increase their power at the market. Agricultural cooperatives exist among farmers both in the USA and in the EU.

Each society has been trying to increase its power, which can be seen, besides other forms, as a quantity of resources that a society possesses. These resources can be called economic, cultural and social capital. Agricultural cooperatives represent a lever of rural development, i.e. one of the institutions that can be used to increase economic, cultural and social capital in an area. The influence of agricultural cooperatives on employment has two forms: first, they stimulate self-employment (those who want to engage themselves in agricultural production know they can join or establish an organization); second, when agricultural cooperatives invest in industrial plants, the demand for hired labor increases.

Key words: agricultural cooperatives, rural development, modern society, capital, employment.

Author's address:

Доцент др Срђан Шљукић
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2,
21000 Нови Сад
Тел. 063/8658723
E-mail: ssljukic@yahoo.com; sljuka@eunet.yu